

Τα **σχήματα λόγου** σας είναι γνωστά από τις προηγούμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Αποτελούν πολύ βασικά «εργαλεία» της Λογοτεχνίας γιατί, όπως έχουμε πει στη λογοτεχνία εκτός από το «τι» λέγεται, ενδιαφέρει το «πώς» λέγεται αυτό. Επίσης, έχουμε πει ότι στη λογοτεχνία και ειδικά στην Ποίηση η γλώσσα «φοράει τα καλά της ρούχα», οι λέξεις αποκτούν μια δυναμική, μια αυτονομία – αυτό που αποτελεί τη γοητεία και τη δυσκολία του ποιητικού λόγου. Τα πιο συνηθισμένα και τα πιο γνωστά σχήματα λόγου είναι: η **παρομοίωση**, η **μεταφορά**, η **προσωποποίηση**, η **επανάληψη**, η **αντίθεση**, η **υπερβολή**... Αλλά σίγουρα έχετε ακούσει το **οξύμωρο**, το **κλιμακωτό** (κλίμακα=σκάλα), την **αλληγορία**, ίσως τη **συνεκδοχή** και τη **μετωνυμία**.

Επίσης, έχετε ακούσει τον όρο «**λυρισμός**». Ας διευκρινίσουμε τι σημαίνει ο όρος:

Λυρισμός - λυρικότητα Ο όρος «λυρισμός» αναφέρεται συνήθως σε ένα σύνολο γνωρισμάτων, τα οποία μπορούμε να συναντήσουμε στη λογοτεχνία όλων των εποχών και όλων των λαών, τόσο στον ποιητικό όσο και στον πεζό λόγο. Τα γνωρίσματα αυτά έχουν να κάνουν με την έκφραση των συναισθημάτων του ατόμου, δηλαδή του λογοτέχνη. Μ' άλλα λόγια, ο λυρισμός περιλαμβάνει έντονο το στοιχείο της συναισθηματικής φόρτισης και εκφράζει την εσωτερική ζωή και τον ψυχισμό του δημιουργού, σε σχέση βέβαια με τους άλλους και την κοινωνική ζωή γενικότερα. Λυρισμό ονομάζουμε και την υπερβολική χρήση συναισθηματικά φορτισμένων λέξεων, τη χρήση πολλών και διαφορετικών σχημάτων λόγου. Πχ έντονος λυρισμός χαρακτηρίζει το ποιητικό ύφος του **Διονυσίου Σολωμού στον «Κρητικό»**:

Κάτι κρυφό μυστήριο έστένεψε τή φύση
Κάθε όμορφιά νά στολιστεῖ καί τό θυμό ν' αφήσει.
Δέν εἶν' πνοή στὸν οὐρανό, στή θάλασσα, φυσώντας
Οὔτε ὅσο κάνει στὸν ἀνθό ἢ μέλισσα περνώντας...

Επειδή ο σκοπός δεν είναι απλώς να τα εντοπίζετε, αλλά και να τα «εννοείτε», να μπορείτε δηλαδή να κατανοήσετε τη σημασία τους μέσα σε ένα κείμενο, θα επιμένουμε σε κάποιες λεπτομέρειες των ήδη γνωστών και συνηθέστερων σχημάτων λόγου.

ΣΧΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ - ορισμός

Πρόκειται για την ιδιόρρυθμη και ιδιαίτερη τοποθέτηση λέξεων ή φράσεων στη σειρά του λόγου, που οφείλεται σε λόγους ψυχολογικούς, αισθητικούς, ρυθμικούς ή και καθαρά προσωπικούς, όταν ο συγγραφέας προσπαθεί να δημιουργήσει **προσωπικό ύφος**.

Παρουσίαση των κυριοτέρων:

Α. Η παρομοίωση. Είναι το πιο συνηθισμένο και το πιο συχνό σχήμα λόγου στα λογοτεχνικά κείμενα. Στην ουσία είναι μια **μορφή σύγκρισης**. Όταν δηλαδή θέλουμε να τονίσουμε ιδιαίτερα μια ιδιότητα ή ένα γνώρισμα ενός προσώπου (ή ενός πράγματος ή γενικά μιας έννοιας), **το συγκρίνουμε με κάτι άλλο που έχει την ίδια αυτή ιδιότητα σε μεγαλύτερο βαθμό**. Από τα δύο συγκρινόμενα στοιχεία, το

δεύτερο εκφέρεται με τα: σαν, όπως, καθώς, όμοιος. π.χ. *Το πρωί είχε πολύ μεγάλη κίνηση και τα αυτοκίνητα πήγαιναν σαν χελώνες (όπως οι χελώνες, καθώς οι χελώνες, όμοια με χελώνες)*

Από τα δύο συγκρινόμενα στοιχεία, **το πρώτο λέγεται δεικτικό** (αυτοκίνητα) και το **δεύτερο αναφορικό** (χελώνες).

Η παρομοίωση, ως σχήμα λόγου, βρίσκεται **πολύ κοντά στη μεταφορά**. Εύκολα, δηλαδή, μια παρομοίωση μετασχηματίζεται σε μεταφορά (ή μια μεταφορά σε παρομοίωση): π.χ. *Δεν ήταν άνθρωπος με λεπτά αισθήματα και ευαισθησίες· η καρδιά του ήταν σκληρή σαν πέτρα (=είχε πέτρινη καρδιά ή η καρδιά του ήταν πέτρα: μεταφορά)* Όπως φαίνεται από αυτό το παράδειγμα και ιδιαίτερα από την έκφραση «πέτρινη καρδιά», η μεταφορά περιέχει ένα **είδος λανθάνουσας (=όχι φανερός) παρομοίωσης**. π.χ. *Τον έτρεμαν όλοι· κανείς δεν άντεχε το αετίσιο βλέμμα το (=το βλέμμα του ήταν περήφανο, αγέρωχο σαν του αετού)*

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν οι **ομηρικές παρομοιώσεις**. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ομηρικής παρομοίωσης είναι **η έκταση, το κειμενικό της άπλωμα, τόσο στο δεικτικό όσο και στο αναφορικό της μέρος**. Αν και η ομηρική παρομοίωση αναφέρεται σε κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας μπορούμε να τη συναντήσουμε και σε νεότερους ποιητές, πχ στο Βιτσέντζο Κορνάρο (Ερωτόκριτος), στον Ανδρέα Κάλβο και στον Άγγελο Σικελιανό.

Β. Η μεταφορά. Με τη μεταφορά, **οι λέξεις αποκτούν μian άλλη σημασία**, που είναι διαφορετική από την κυριολεκτική. Η ουσιαστική, επομένως, λειτουργία της μεταφοράς είναι ότι **διευρύνει και μεταλλάσσει το σημασιολογικό περιεχόμενο** των λέξεων. Αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα και οι λέξεις με τη μεταφορά ανανεώνονται, **«φρεσκάρονται»**, ξαναγεννιούνται με διαφορετικές σημασιολογικές αποχρώσεις και **πλουτίζουν τη γλώσσα με καινούριες εκφραστικές δυνατότητες**.

Οι πιο τολμηρές μεταφορικές εκφράσεις χαρακτηρίζουν την ποιητική γλώσσα και κυρίως το νεότερο ποιητικό λόγο, που στην Ελλάδα εμφανίζεται μετά το 1930. Για παράδειγμα, ο ποιητής Γιάννης Ρίτσος έδωσε σε μια από τις ποιητικές του συλλογές τον τίτλο **«Πέτρινος χρόνος»**. Αυτή η έκφραση είναι μια πρωτότυπη, εύστοχη και τολμηρή μεταφορά, που σημαίνει: **χρόνια δύσκολα· χρόνια δοκιμασίας και βασανισμού του ανθρώπου· χρόνια βαριά, ασήκωτα σαν την πέτρα· χρόνος που «πέτρωσε», που δεν περνάει, που έμεινε ακίνητος**. Επίσης, στην ποιητική σύνθεση του Οδυσσέα Ελύτη *Άξιον Εστί*, διαβάζουμε τον ακόλουθο στίχο: **οξειδώθηκα μες στη νοτιά των ανθρώπων** που αποτελεί ένα εύστοχο παράδειγμα τολμηρής μεταφοράς. Συγκεκριμένα, το ρήμα «οξειδώνομαι» χρησιμοποιείται κυριολεκτικά για τα **μέταλλα που σκουριάζουν (=οξειδώνονται) από τη νοτιά και την υγρασία**. Αυτό το ρήμα, όπως και το ουσιαστικό «νοτιά», στο συγκεκριμένο στίχο χρησιμοποιούνται μεταφορικά: **η συνάφεια με τους ανθρώπους, η σχέση μαζί τους, η «νοτισμένη» από μian άλλη «υγρασία», προκαλεί αναλογικά-μεταφορικά μια ολική ψυχική «οξείδωση», δηλαδή μια διάβρωση και μια φθορά, όμοια με εκείνη που διαβρώνει και φθείρει τα μέταλλα**.

Γ. Η προσωποποίηση. Έτσι ονομάζουμε την παρουσίαση και τη «μετατροπή» των άψυχων στοιχείων της φύσης, ή των αφηρημένων εννοιών, ή των ζώων σε πρόσωπα. Δηλαδή, δέντρα, ποτάμια, βουνά, ή αφηρημένες έννοιες όπως η ελευθερία, η δικαιοσύνη, ο έρωτας, ο πόλεμος, ή διάφορα ζώα, όπως πουλιά, άλογα αποκτούν ιδιότητες και συμπεριφορές που ανήκουν αποκλειστικά στον άνθρωπο (έχουν ανθρώπινη φωνή και μιλούν, κλαίνε, μαλώνουν, θυμώνουν, χαίρονται – γενικά συμπεριφέρονται όπως ακριβώς ο άνθρωπος) π.χ. στα δημοτικά τραγούδια:

- *κλαίνε τα μαύρα τα βουνά, παρηγοριά δεν έχουν*

- *ο Όλυμπος κι ο Κίσαβος τα δυο βουνά μαλώνουν*

- Και το πουλί παράκουσε κι αλλιώς επήγε κι είπε·
«Γοργά ντυθείς, γοργά 'λλαχτείς, γοργά να πας το γιόμα»

στο Διονύσιο Σολωμό:

Σε γνωρίζω από την κόψη
του σπαθιού την τρομερή,
σε γνωρίζω από την όψη
που με βία μετράει τη γη.

Δ. Η επανάληψη. Μια έννοια ή ένα νόημα εκφράζεται δύο φορές ή και περισσότερες με την ίδια λέξη ή φράση (αυτούσια ή ελαφρώς παραλλαγμένη). Πχ.

- «Δεν είν' αλήθεια, δεν είν' αλήθεια» φώναζε

- Στα σκοτεινά την έλουζε, στ' άφεγγα την χτενίζει

- Φταίει το ζαβό το ριζικό μας!
Φταίει ο Θεός που μας μισεί!
Φταίει το κεφάλι το κακό μας!
Φταίει πρώτ' απ' όλα το κρασί!

Η επανάληψη είναι μορφή του πλεονασμού, ενώ μορφές επανάληψης είναι η αναδίπλωση, η επαναφορά και ο κύκλος. Συνήθως χρησιμοποιείται για έμφαση. Πολλαπλή επανάληψη μπορεί να δημιουργεί και κλιμάκωση.

Ε. Η αντίθεση. Προβάλλονται η μία κοντά στην άλλη δύο έννοιες (ιδιότητες, καταστάσεις, ενέργειες, εικόνες κλπ) που έχουν **ολότελα διαφορετικά γνωρίσματα**. Πχ

- Τέτοιαν ώρα οι ψυχές διψούν και πάνε
στην **κρουσταλλένια** βρύση·
μα βούρκος το νεράκι θα μαυρίσει

- Φρόνιμος είσαι, Κωνσταντή, **μ' άσχημα απιλογήθης**

Στ. Η υπερβολή. Όταν στα λογοτεχνικά κείμενα —αλλά και στον καθημερινό λόγο— χρησιμοποιούνται εκφραστικοί τρόποι που **μεγαλοποιούν και μεγεθύνουν** μια κατάσταση, ένα αποτέλεσμα, μια ενέργεια κτλ., έχουμε το λεγόμενο σχήμα υπερβολής. Η λογοτεχνική γλώσσα χρησιμοποιεί συχνά το σχήμα της υπερβολής, για να προσδώσει στο λόγο και στο νόημα **έμφαση, ζωηρότητα, παραστατικότητα και ισχυρή εντύπωση**.

Στο παρακάτω παράδειγμα από το δημοτικό τραγούδι «Ο θάνατος του Διγενή»:

- βογκάει **τρέμουν τα βουνά**, βογκάει **τρέμουν οι κάμποι**

παρατηρούμε τα εξής: για να δοθούν **με έμφαση η ένταση του βογγητού και οι επιθανάτιες στιγμές του Διγενή**, χρησιμοποιούνται εκφραστικοί τρόποι που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, **ξεπερνούν το συνηθισμένο μέτρο και βρίσκονται έξω από την καθημερινή εμπειρία του ανθρώπου** (=τρέμουν τα βουνά, τρέμουν οι κάμποι).

Ζ. το κλιμακωτό.

ψίθυρος   θόρυβος   κρότος   γδούπος   πάταγος   χαλασμός
1   2   3   4   5   6

Αν προσέξουμε τις προαναφερόμενες λέξεις-έννοιες, εύκολα θα διαπιστώσουμε το εξής: αρχίζουν με μια λέξη ήπιου ήχου (=ψίθυρος) και **σταδιακά η ένταση ανεβαίνει** και συνεχώς αυξάνεται. Έτσι, δημιουργείται μια διαρκώς αυξανόμενη σε ένταση κλίμακα με **έξι διαδοχικούς αναβαθμούς**. Πιο παραστατικά, την κλίμακα αυτή μπορούμε να την απεικονίσουμε ως εξής:

6
χαλασμός
5
πάταγος
4
γδούπος
3
κρότος
2
θόρυβος
1
ψίθυρος

Επειδή οι έννοιες, όπως έχουν διαταχθεί, σχηματίζουν μια **ανιούσα-αναβατική κλίμακα**, λέμε ότι συγκροτούν ένα **κλιμακωτό σχήμα**.

Αν αντιστρέψουμε τη σειρά των εννοιών και **τις διατάξουμε με αντίστροφη τάξη**, θα έχουμε και πάλι **κλιμακωτό** αλλά **με μειούμενη σταδιακά την ένταση**, οπότε σχηματίζεται **κατιούσα κλίμακα**:

χαλασμός   πάταγος   γδούπος   κρότος   θόρυβος   ψίθυρος
1   2   3   4   5   6

Όταν π.χ. στα περιγραφικά κείμενα η περιγραφή αρχίζει από τα μεγαλοδιάστατα και σταδιακά περνάει στα διαδοχικώς μικροδιάστατα, σχηματίζεται περιγραφικό κλιμακωτό σχήμα με διαρκώς μειούμενη την κλίμακα της διάστασης:

μεγαλόπρεπη εκκλησιά   αγέρωχο καμπαναριό
1   2
επιβλητική θύρα   επιγραφή στο υπέρθυρο
3   4

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ας σταματήσουμε τη θεωρία εδώ να μην σας κουράσω άλλο. Άλλωστε όλα αυτά έχουν σημασία από τη στιγμή που θα χρειαστεί να τα εφαρμόσετε στην προσπάθειά σας να εμβαθύνετε και να κατακτήσετε ένα κείμενο. Στην παραδοσιακή ποίηση είναι πιο απλά και εύληπτα τα πράγματα. Στην μοντέρνα όμως ποίηση η θεωρητική αυτή γνώση βοηθάει πολύ. (βλέπε παραπάνω **(μεταφορά)** το παράδειγμα από την ποιητική σύνθεση του **Οδυσσέα Ελύτη, Άξιον Εστί: «οξειδώθηκα μες στη νοτιά των ανθρώπων»**)

Εμείς όμως τώρα θα αρχίσουμε από τα εύκολα! Θα κάνουμε μια εφαρμογή στο δημοτικό τραγούδι «**Του νεκρού αδελφού**» που μας απασχόλησε στα πρώτα μας μαθήματα. Βρείτε το στο βιβλίο σας, σελ. 24-26 και **διαβάστε τη β' ενότητα (στίχοι 18-32)**. Το σημείο αυτό έχει μεγάλη σημασία για την πλοκή της ιστορίας γιατί ξαφνικά η ευτυχία αυτής της πολυμελούς οικογένειας χάνεται. Η μάνα βιώνει μια απίστευτη μοναξιά κι αυτό την κάνει να θυμηθεί τον όρκο του γιου της. Είναι τέτοιος ο πόνος και ο θυμός της που καταριέται το νεκρό Κωνσταντή. Οι κατάρες της, αλλά και η επιταγή του όρκου θα τον αναστήσουν, προκειμένου να πάει να φέρει την αδερφή του πίσω, στη χαροκαμένη μάνα.

Εντοπίστε τα σχήματα λόγου σε αυτό το απόσπασμα και δείξτε πώς το καθένα από αυτά βοηθά να γίνουν αισθητά αυτά τα σημεία της αφήγησης.

Παράδειγμα:

μήνες οργισμένοι = προσωποποίηση. Εδώ αποδίδεται στους μήνες, δηλαδή, στον Χρόνο, που είναι αφηρημένη έννοια, ένα ανθρώπινο συναίσθημα, η οργή, ο θυμός. Σαν να θύμωσε δηλαδή ο χρόνος και ξέσπασε πάνω στην ευτυχία αυτής της οικογένειας. Είναι αυτό που λέει ο λαός «η κακιά η ώρα» που φέρνει ένα ατύχημα, μια δυστυχία εντελώς ξαφνικά. Έτσι δίνεται έμφαση στον πόνο της μάνας από την τεράστια ανατροπή που βιώνει.

Συνεχίστε παρακάτω...